

Пенсионната система в България – проблеми и решения

Константин Кръстев

Магистърски курс
Институт по икономика
Университет на Копенхаген
kkrastev@stud.ku.dk

Януари 2005 г.

Резюме:

Целта на пенсионната система е да даде приемлив живот за нетрудоспособните. Но в България думата пенсионер е синоном за човек борещ се за биологично оцеляване. Започналата през 1998 година пенсионна реформа има за цел да промени картината. Въведена бе тристълбна пенсионна система по модел на Световната банка. Трите стълба са: задължително пенсионно осигуряване, задължително допълнително и допълнително доброволно пенсионно осигуряване. Това есе прави оглед на новата българска пенсионна система, набелязват се основните проблеми и се предлагат решения. В опита да се търсят проблемите се дискутират трите пенсионни модела: разходно-покривния (рау-

as-you-go), фондовия (капиталовия) и смесения модел. В заключението се дават конкретни препоръки как трябва да се структурира българската пенсионна система.

1. Въведение

Да бъдеш пенсионер в България никак не е леко. Следното, колкото и да звучи цинично сравнение би илюстрирало ситуацията на живот на българския пенсионер. В супермаркета малък пакет храна за най-добрия приятел на човека, кучето, се купува за 2 лева и 50 стотинки. Този пакет храна обикновено е дневната дажба за едно средно голямо куче. Тогава за един месец (ако приемем, че един месец се състои от 30 дни) разходите за храна на домашния любимец са 75 лева. Според данни на Националния Статистически Институт (НСИ) през 2003 година средният месечен размер на изплатените пенсии на един пенсионер е 110 лева и 65 стотинки¹. Това означава, че консумацията на средния пенсионер в България е 47,5% по-висока от тази на среднестатистическото куче. Според същите данни близо 60% от българските пенсионери през 2003 година са получили пенсии под 110 лева. Колкото и да звучи невероятно, жизненият стандарт на българските пенсионери в началото на ХХІ век е почти на нивото на видове изоставащи с милиони години на еволюция.

Различни причини биха могли да се посочат за трагичното състояние на хората в пенсионна възраст в България. Както ще стане ясно по-нататък, всъщност положението на пенсионерите зависи главно от това какво произвеждат младите², продуктът произвеждан от младите се дели между тях и пенсионерите. Младите се надяват, когато те станат пенсионери и са неработоспособни, техните деца и внуци да ги отменят и работят за тях. Започналата смяна на системата в България в началото на 90те години на миналия век доведе до драстичен спад на БВП на България. Това неменуемо се отрази на потреблението както на младите, така и на пенсионерите, това икономистите наричат обедняване. Но при прехода, може да се твърди, че възрастните хора загубиха повече от младите. Получи се така, че при разпределението на националния продукт младите имаха предимството да бъдат млади. Тъй като пенсията на възрастните хора зависят от това доколко младите допринасят за пенсионната система, в условията на прехода младите имаха възможността да произвеждат продукт без да правят принос в системата³. Като резултат възрастните хора загубиха дял от полагащия им се продукт. Положението на пенсионерите в България, обаче може да се обясни и по друг

¹ Виж www.nsi.bg

² Под млади хора се има в предвид хората в работоспособна възраст.

³ Има се предвид, че работещите и техните работодатели като масова практика не внасят социални осигуровки. Разбира се може да се каже, че и младите като по-бързо адаптиращи се имаха възможността да усвоят по-бързо знанията необходими за пазарната икономика и се възползваха в по-голяма степен, да речем от приватизацията.

начин. Във всички страни в света, дори и в най-богатите, възрастните хора живеят по-бедно от работещите хора. Теорията на Modigliani за потреблението базирано на житейската цикличност⁴ (Modigliani and Brumberg, 1954) твърди, че човешкият живот условно може да се раздели на три етапа: млада, средна и пенсионна възраст. Според теорията индивидът ще търси изглаждане на потреблението си през своя живот, независимо от текущия доход⁵. По време на младостта си човек ще консумира по-малко и главно на кредит, през средната възраст ще консумира повече, ще изплаща натрупаните дългове и ще спестява останалото. Човекът в третата възраст ще съществува на спестяванията направени през средната възраст. В по-богатите страни, обаче, въпреки, че навлизането в третата възраст води до спад в потреблението, този спад не е толкова драстичен. В някои страни, като например Германия, доходите на пенсионерите са около 70% от тези на работещите (Legros, 2001). В България ситуацията е малко по-различна. През 1999 година съотношението на средната пенсия спрямо средната работна заплата (т.н. replacement ratio) за страната е 33,3% (данни НСИ), през 2003 година съотношението е 39,0%. Докато обаче спадът в БВП може да се приеме като неизбежен резултат от прехода (това бе явление изпитано във всички бивши социалистически страни), то вината за втората причина би могла да се търси в съществуващата пенсионна система.

През 1998 година в България, наред с започналите реални реформи във всички сфери на икономическия живот, бе започната реформа и в пенсионната система. Целта беше да се модернизира и направи системата по-ефективна, като явно с това се търси подобряване на състоянието на българските пенсионери. Въведената тристъпна система е по модел зададен от Световната банка. За много в България след направените реформи благосъстоянието на българските пенсионери е гарантирано и дискусиата за това каква пенсионна система да се изгради е вече приключила. Всъщност обаче, новата пенсионна система не среща удобрението на българските граждани, а и голяма част от българите не разбират реформата (Tafradjijiski et.al., 2000). Рядко става дума за това какви са слабите страни и проблемите на новата пенсионна система, дали тя е справедлива, дали нещо може да се промени и подобри. Единственият начин да разберем дали реформата и новата пенсионна системата ще доведат до добър живот на българския пенсионер е възможен като изчакаме утрешния ден. Но днешните млади-утрешните пенсионери не би трябвало да чакат, за да видят какво ще се случи. Ами ако очакванията не се сбъднат? То тогава вече ще бъде късно и ще се повтори историята на поколението на днешните пенсионери. Ето защо, днешните млади трябва още сега да дискутират каква пенсионна система да изградят. Не бива да се възприема пенсионния модел като нещо решено веднъж завинаги и застинало, а да се търсят слабостите и проблемите и предлагат решения.

⁴ Life-cycle consumption theory.

⁵ Този модел е коренно различен от приемания за валиден преди това модел, в който потреблението се определя от текущия доход (permanent income consumption model).

Това есе прави плах опит да дискутира и представи някои от проблемите на действащата българската пенсионна система, както и да предложи решения. Плах опит, поради факта, че в рамките на едно кратко есе надали може да се обсъди една такава обширна тема като пенсионната система на една страна. Всъщност, зададеният ограничен формат може да се счита като главния недостатък на есето. В опита да се търсят проблемите на българската пенсионна система и тяхното решение, есето разглежда и такива теми като съществуващите пенсионни модели в света.

2. Новата пенсионна система на България.

Съществуващата пенсионна система в България е резултат на започналата през 1998 година реформа в българското пенсионно осигуряване. Тази реформата бе резултат на натрупалото се политическо съгласие по време на правителството на Иван Костов, че реформа в пенсионната система трябва да се направи. Действащият до преди това пенсионен модел бе изграден в условията на централизираната, социалистическа икономика и бе натрупал огромни изкривявания и дефицити. Опитите за реформа до това време бяха безплодни, тъй като явано други цели стояха пред управляващите⁶. Преди 98 година бяха правени промени в пенсионната система, но може да се каже, че те по-скоро бяха решения за проблемите на деня, а не дългосрочни решения. Едно такова решение бе например да се изкара пенсионната система от държавата като отделна структура, със свой бюджет.

Започналата реформа през 98 година въведе в България системата за пенсионно осигуряване предлагана и рекламирана от Световната банка⁷. Системата се базира на три стълба: задължително пенсионно осигуряване, задължително допълнително и допълнително доброволно пенсионно осигуряване. Задължителното пенсионно осигуряване е всъщност продължение на опериращата преди това пенсионна система, базирана на разходно-покривния принцип (така наречената *pay-as-you-go* система), с модификации по някакъв начин да се обвържат вноските на хората с получаваните пенсии. Осигуряващите се заплащат осигуровки, които се разпределят и изплащат под формата на пенсия на нетрудоспособните. Задължителното допълнително пенсионно осигуряване е втория стълб на системата и е базирано на т.н. фондов

⁶ През 1993 година, когато бе публикуван т.н. "White paper" доклад за ситуацията на социалното осигуряване в България, в който се даваха предложения за решение на някои от проблемите в социално осигуряване. Тогавашното правителство на Беров обаче пренебрегна тези съвети.

⁷ Нека да не забравяме, че много от реформите в почти всички сфери на живота в България всъщност бяха програми или предложения на международните институции, било то финансови или политически. Къде тези реформи се приемаха с извиване на ръце, къде по желанието на нашите политици, почти всички реформи се правиха с идеи от вън. Тази тристълбна система, всъщност е взаимствана от Чили. Това е първата страна, която въвежда капиталовия принцип на пенсионно осигуряване в съвременния свят.

или капиталов принцип. Вноските на осигурените лица се превеждат на пенсионни фондове, които инвестират ресурсите в инвестиционни инструменти. С навлизане в нетрудоспособност лицата получават направените вноски плюс дохода получен от инвестициите. Според Кодекса за социалното осигуряване, в часта за задължителното допълнително осигуряване, вноски задължително се плащат от лицата родени след 31 декември 1959 година⁸. Третият стълб, допълнителното доброволно пенсионно осигуряване също се базира на капиталовия принцип и има за цел да даде допълнителен доход на лицата в нетрудоспособност, но се базира на принципа на доброволността.

Както бе споменато във въведението, този модел на пенсионна система се възприема от много като единствен, завършен и съвършен. В последващите части ще представя на кратко съществуващите пенсионни модели в света и ще дискутирам техните проблеми и възможности за решение. Всъщност както вече е ясно, тристълбния модел в България е микс от разходно-покривния и капиталовия модели. Търсейки проблемите в тези модели ще бъде всъщност търсене на проблемите и на българския модел. В дискусиата ще се опитам да изтъкна и някои от недостатъците в спецификата на българската пенсионна система.

3. Пенсионни модели.

Три са основните пенсионни модели. Това са:

- Разходно-покривния модел (Pay-as-you-go model)
- Фондовия (капиталовия) модел
- Микс от предходните два модела

3.1 Разходно-покривният модел

Основната идея стояща зад разходно-покривния модел е, че работещите млади правят вноски към пенсионната система и тези вноски се използват, за изплащане на пенсията на нетрудоспособните в момента. Моделът може да се приеме като един вид социален трансфер на ресурси между поколенията, младите работят и плащат “социален данък”, а нетрудоспособните получават

⁸ Съществуват професионални и универсални пенсионни фондове. В професионалните фондове вноски правят лицата работещи Ива или Пра категория труд, а в универсалните всички останали заети лица. Подробности за размера на вноските и начина на функциониране на фондовете могат да се видят в Кодекса за социалното осигуряване.

доход (пенсия), който им осигурява потребление. Този трансфер води до решаването на пенсионния проблем, а именно как да се осигорят средства за потребление на хората в нетрудоспособна възраст. Дефиниран по друг начин, пенсионния проблем се изразява в това как индивидът да пренесе продукт за потребление от периода на младина (периода на трудоспособност) в периода на нетрудоспособност. Съществуват два варианта: индивидът да се запаси с този продукт или да сключи контракт с бъдещите поколения, за да получи достъп и дели продукта произведен от тях. Докато първия вариант е невъзможен, тъй като почти не съществуват такива продукти, които да имат трайност за цял човешки живот, то втория вариант е напълно възможен. Чрез този социален договор младите делят продукта с хората в нетрудоспособна възраст. В следващия период, когат младите са вече възрастни, те пък ще консумират продукта произвеждан от следващите млади и т.н. Социалният трансфер е един вид такъв контракт между поколенията (такъв контракт или институция са също парите и кредита). Ако този договор не съществуваше, то тогава човек докато е млад ще консумира, а когато е възрастен ще гладува и неговото съществуване е обречено⁹. Това обаче не е Парето оптималното решение за обществото¹⁰. Чрез трансфера на продукт между поколенията се постига Парето подобрения, като цяло всички печелят и няма поне един индивид, който да загуби¹¹. Това разбира се е положението, когато се приеме, че в икономиката не съществуват пари или капитал. Ако пари и капитал съществуват, то тогава индивидът ще може да спестява и/или инвестира в младостта си и използва спестяванията/инвестициите в старостта си. Рационалният индивид ще консумира така щото да изглажда своето потребление (теорията на Modigliani). Хората, обаче, не са напълно рационални същества (Kahneman and Tversky, 1973) и е напълно възможно да изкунсумират продукта на своя труд още в младина и да гладуват в старините. Решението е или да се въведе задължително спестяване или да се използват социалните трансфери между поколенията.

В равновесно състояние (equilibrium) в разходно-покривната система сумата на направените вноските на работещите трябва да бъде равен на размера на изплатените пенсии. Сумата на направените вноски зависи от броя на работещите, средната работна заплата и рамера на вноските. Сумата на изплатените пенсии се определя от размера на средната пенсия и броя на пенсионерите. Нагледно това се дава по следния начин:

Размер на вноските*Брой работещи*Средна заплата = Средна пенсия*Брой пенсионери

След елементарно преобразование можем да запишем, че:

⁹ Защо това е така, или формалното представяне може да се види в Falkinger (2001).

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

Размер на вноските = $\frac{\text{Отношението брой пенсионери, брой заети}^{12} \cdot \text{Отношението средна пенсия, средна заплата}^{13}}$

За да бъде системата в равновесно положение, е необходимо във всеки период размерът на направените вноски да бъде равен на размера на изплатените пенсии. Възвръщаемостта на разходно-покривната система в равновесното положение е равна на естествения демографски приръст (Samuelson, 1958).

Съществуването на разходно-покривната система е изправено пред изпитание в съвременния свят. Докато в началото на миналия XX век хората са имали по-ниска продължителност на живота¹⁴ и са имали съществен положителен демографски приръст, то днес хората живеят повече и имат все по-малко деца (поне това е случаят в повечето страни в света). Това означава, че отношението на броя пенсионери към броя на работещите ще нараства (тенденцията за различните страни в света може да се види в публикации на Световната банка) и системата като цяло ще има отрицателна възвръщаемост, което пък означава, че съществуването на разходно-покривната система в дългосрочен план е под въпрос, тя няма да може да изпълнява основната си цел да гарантира примлиив живот на нетрудоспособните. За да се запази системата, може да се направят три неща: да се намали размера на средната пенсия, намали броя на пенсионерите (това може да стане чрез увеличаване на възрастта за пенсиониране или въведът по-строги критерии за получаване на пенсия при нетрудоспособност) или да се увеличат вноските в системата. Всяка една реформа от тези е със сигурност непопулярна сред днешните и бъдещите пенсионери. Поради посочените причини много страни в света в началото на 90те години започват реформи на пенсионните си системи¹⁵.

Как би могла да се реформира разходно-покривната система и дали изобщо тя трябва да се запази е въпрос на който няма точен отговор. Една страна от икономистите застават на позицията, че разходно-покривната система трябва да бъде сменена напълно (например Kotlikoff, 1999, 2000), тъй като всяка реформа само отлага проблемите за бъдещето. Други като Световната банка твърдят, че реформи са възможни. Според Световната банка, решение за запазване на разходно-покривния модел е системата да бъде подплатена с допълнителна спестовност от страна на хората, като средствата ще бъдат инвестирани (това е всъщност капиталовия модел, който ще бъде представен в следващата част). По този начин спадът на доходите от разходно-покривната система ще бъде компенсиран с допълнителни доходи и като цяло няма да има срив в доходите след пенсиониране. На този принцип, всъщност, е базирана и

¹² Това е известно като dependency ratio.

¹³ Replacement ratio.

¹⁴ Интересни данни за продължителността на живота в страните в света за периода 1820-1992 година може да се видят в Bourguignon and Morrisson (2002).

¹⁵ Borsch-Supan and Wilke (2003) дават информация за пенсионната реформа в Германия. Доклад на Deutsche bank (2002) презентира реформите в Източноевропейските страни.

тристълбовата система. Световната банка препоръчва и още един модел за реформа на разходно-покривната система и е приложен за първи път в Швеция. Това е т.н. модел на фиктивни сметки (notional accounts system)¹⁶. Всеки осигуряващ се има фиктивна сметка, по която се акумулират осигурителните вноски за целия трудов живот. Сумата по сметките се индексира с т.н. курс на възвращаемост, който може да зависи или от номиналния ръст в заплатите или от ръста на БВП. При навлизане в пенсионна възраст набраните средства по фиктивната сметка се превръщат в анюитети, които пък зависят от продължителността на живота на поколението към което принадлежи пенсиониращия се. Чрез тези персонални фиктивни сметки се цели да се създаде връзка между получаваната пенсия и правените осигурителни вноски през трудовия живот.

3.2 Капиталовият модел

Капиталовият модел предполага, работещите да заделят средства от трудовото си възнаграждение, които вместо да се изплащат като пенсии на неработещите, се инвестират в инвестиционни инструменти. При настъпване на нетрудоспособност, осигуряващото се лице получава направените вноски заедно с реализирания доход от инвестициите. Този метод е алтернативно решение на пенсионния проблем. Както бе обяснено в 3.1 индивидът докато е млад работи и може да заделя средства, които се инвестират (или се спестяват под формата на пари), а когато изпадне в нетрудоспособност ползва инвестициите и спестяванията.

Две са основните предимства на капиталовата система пред разходно-покривната система. Първо, капиталовият модел е независим от демографските тенденции в обществото, а зависи единствено от рентабилността на капитала и действащите лихвени проценти. Поради това, че възвращаемостта на капитала и преобладаващите лихвени проценти¹⁷ са по-високи от естествения приръст на населението, което е възвращаемостта на разходно-покривната система, капиталовата пенсионна система е по-ефективна от разходно-покривната система (Kotlikoff, 2000). Единственият риск, който съществува е пазарния риск, но както знаем от финансовата теория този риск може да се сведе до минимум чрез диверсификация на инвестициите. На второ място, капиталовата система създава директна връзка между направените вноски и получаваните пенсии. Тъй като вноските се правят по лична сметка и

¹⁶ Повече за тази система може да се види в Disney (1999).

¹⁷ Разбира се във всеки един момент и във всяка една икономика цифрите са различни. За Американската икономика данните за периода 1946-1996 г. са следните: възвращаемост акции 12.1%, облигации 5.8% и депозити 4.8% (данните са в номинален размер). Информацията е от Американската асоциация на дребните инвеститори и може да се намери на www.BankOne.com.

по тази сметка стоят реални средства (подобно на депозитите в банката или сметките в инвестиционните посредници), във всеки един момент осигуряващият се може да провери какви средства са набрани по личната сметка. При разходно-покривната система въпреки, че всеки осигуряващ има лична сметка, то реално по тази сметка не стои нищо, освен обещанието на бъдещите поколения.

Съществуват изследвания, които твърдят, че капиталовата пенсионна система води до по-високи спестявания в икономиката, а това има ефект върху инвестициите, а от там и върху икономическия ръст. Corsetti и Schmidt-Hebbel (1995) докладват, че след преминаването към капиталова система Чили регистрира ръст в спестяванията и икономиката.

3.3 Смесени пенсионни системи

Смесените или микс пенсионни системи включват елемент от двете пенсионни системи: разходно-покривната и капиталовата. Този микс може да бъде направен по различен начин. Известни са тристълбните и двустълбните системи. При тристълбните (каквато е системата в България) основния елемент е разходно-покривната система, а другите два стълба (единия задължителен, а другия доброволен) са базирани на капиталовата система. При двустълбната система отново основния елемент е разходно-покривната система, а вторият стълб е капиталовата система, като тя има задължителен характер.

4. Разходно-покривната система: първи стълб на българската пенсионна система

Първият стълб на българската пенсионна система (задължителното пенсионно осигуряване в Държавното обществено осигуряване (ДОО)) е базиран на разходно-покривния модел. Всеки работодател и работещ в определено съотношение¹⁸ заплащат по сметка на работещия осигурителна вноска. Тези вноски се изпозват за заплащане на пенсиите на сегашните пенсионери. Нормативната база върху, която е изградена системата е Кодекса за социалното осигуряване, часта за задължителното пенсионно осигуряване.

Няколко са проблемите стоящи пред първия стълб на българската пенсионна система. На първо място, тенденцията на демографски спад, която се наблюдава в развитите страни е в пълна валидност и за България (в България дори може да се нарече демографски срив, данни за населението могат да се видят на Интернет страницата на НСИ). Това означава, че в бъдеще отношението

¹⁸ През 2001 година съотношението на вноските работодател:работник беше 80:20, през 2001 година 75:25 и така до 2007 година където съотношението ще бъде 50:50.

брой на пенсионерите спрямо брой на работещите ще продължава да нараства. Според данни на Световната банка през 2000 година това отношение е било 46,5¹⁹. През 2045 година, според прогнозата, това съотношение вече ще бъде 76.23. Това ще ни нареди сред 10те страни с най-високо отношение пенсионери/работещи. Повече от ясно е, че разходно-покривната система няма да може да издържи и това би довело до срив в доходите на пенсионерите. Лъч светлина идва от там, че за разлика от развитите страни България е догонваща страна и това означава, че въпреки демографския срив, икономическият ръст ще преобладава, ще има повече доходи и повече пари за пенсия. Освен това икономическият подем ще привлича имигранти от други страни (а и много българи, икономически емигранти най-вероятно ще се върнат), което би подобрило демографската картина. Проблемът, обаче ще дойде отново, когато България се приближи до развитите страни и икономическият ръст се забави. Аз отстоявам тезата, че България трябва да се откаже от разходно-покривната система напълно още сега и да премине изцяло към система базирана на капиталов принцип. Запазването на разходно-покривната система всъщност само отлага решаването на проблемите на системата за бъдещите поколения.

На второ място, основен проблем на разходно-покривната система в България е събираемостта на осигурителните вноски. Надали съществуват официални данни за размера на невнесените осигурителни вноски, но е общо признат факт, че все още масово не се правят такива вноски или се правят върху минималната работна заплата. Както бе казано в 3.1 всъщност вноските, това са пенсиите на днешните пенсионери. Невнасянето на вноските ощетява материално сегашните пенсионери и това лесно би могло да се определи като кражба. Ето защо укриването и невнасянето на осигурителни вноски би могло да се дефинира със закон като криминален акт. Верно е, разбира се и това, че повечето хора не виждат разлика дали плащат вноски или не, според тях парите попадат някъде в държавата и се използват за други цели. Ето защо, изключително важно е да се създаде връзка между доходите получавани като пенсия и правените осигуровки, а това е и третия проблем на разходно-покривната система. Новата пенсионна система се опитва да създаде тази връзка. При настъпване в пенсионна възраст²⁰ българският пенсионер получава пенсия, която се определя на базата на личен коефициент, прослужени години и осигурителен доход от предходната година. Какво порочно, обаче, се открива тук? Личният коефициент се определя на базата на отношението на брутно трудово възнаграждение на лицето през определен период (3 последователни години от последните 15 по избор на лицето, както и за времето след 1.01.1997г.)

¹⁹ Данните могат да се намерят на Интернет страницата на Банката.

²⁰ Придобиването на право на пенсия за осигурителен стаж и възраст става при навършване на възраст 60 години за жените и 63 години за мъжете (всъщност от 1ви януари пенсионната възраст се увеличава с 6 месеца до достигането на цифрите 60 години за жените и 63 за мъжете. Преди това възрастта за пенсиониране беше 60 за мъжете и 55 за жените) и е в зависимост от наличието на определен брой точки като сума от възраст и трудов стаж.

към средното брутно трудово възнаграждение за страната за същия период. Много от днешните пенсионери, които преди началото на реформите в 90те години на миналия век или по време на реформите заемаха висши длъжности в държавни предприятия и имаха високи заплати, днес получават пенсии в пъти по-високи от тези, които също работеха в държавни предприятия, но нямаха късмета да заемат тези висши длъжности. Тези хора имаха честта да участват в разрухата на държавните предприятия. Те си определяха високи заплати въпреки, че самите предприятия работиха на загуба. А и защо не, след като държавния бюджет винаги беше зад тях. Тогава те взимаха високи заплати и останалата част от обществото трябваше да плаща за това. Днес, тези хора като за благодаря за "добре" свършената работа взимат пенсии и работещите млади трябва да плащат за тях. Проблемът е в това, че при централно-планираната икономика, а пък и при прехода, не съществува никаква връзка между производителността на труда и заплатите както е в капиталистическата икономика. Трудно доказуемо е кой с колко е допринесъл за националния продукт. Справедливостта изисква пенсията на всички работели в държавни предприятия преди 1997 година да се определя само от годините прослужено време и категория труд. Осигурителният доходът може да служи като определящ за периода работен в частни фирми или държавни след 1997 година. Разходно-покривният принцип, бидеки по своята природа инструмент за трансфер между поколенията е и средство за преразпределение както между поколенията, така също и в самото поколение. Решения на държани органи лесно могат да доведат до такова преразпределение, че едни да се облагодетелстват, а други да загубят.

На четвърто място, разходно-покривната система е скъпа. Размерът на осигурителните вноски за IIIта категория труд са в размер на 29% от brutната работна заплата²¹ (данни Национален Осигурителен Институт (НОИ)). Tafradjjyski et.al (2000) дават данни, че през 2004 година пенсионната система заема над 8% от БВП. Без да правя точни изчисления, като само предполагам смятам, че процент под 10% от работната заплата ще бъде напълно достатъчен да се осигури приемлива пенсия, ако се използва капиталовата система. Това е още една теза за това защо разходно-покривната система трябва да бъде напълно заменена с капиталова система.

5. Втори и трети стълбове на българската пенсионна система

Вторият и третият стълбове на българската пенсионна система са базирани на капиталовия принцип. Вторият стълб е известен като задължително

²¹ Това е за родените след 31 декември 1959 година, за тези родени след тази дата вноската е 27% (разликата от 2 % отива в универсален пенсионен фонд). За IIа и IIIта категория труд вноската е 32% за родените преди 31 декември 1959 година и 30% за тези роденти след тази дата. От 1 януари 2005 година вноските в универсалните фондове са 3%, за 2006 година 4%, а 2007 година 5%.

допълнително осигуряване, а третият като допълнително доброволно осигуряване. Законовата уредба на допълнителното осигуряване се дава в Кодекса за социално осигуряване в часта за допълнително пенсионно осигуряване. Допълнителното задължително осигуряване се осъществява от лицензирани пенсионноосигурителни дружества и управляваните от тях професионални и универсални пенсионни фондове. В тези фондове всяко осигурено лице има лична сметка, по която се натрупват осигурителните вноски и доходите от тяхното инвестиране. Допълнително осигуряване в професионален пенсионен фонд е задължително за всички работещи при условията на I и II категория труд лица. Работодателят внася задължително всеки месец осигурителна вноска - съответно 12% за I категория и 7% за II категория труд в избран лично от всяко лице професионален пенсионен фонд. Това осигуряване дава право на срочна професионална пенсия за ранно пенсиониране до придобиване право на пенсия от държавното пенсионно осигуряване. Допълнително осигуряване в универсален пенсионен фонд е задължително за всички родени след 31 декември 1959 година, които са осигурени в ДОО. Осигурителната вноска се внася от лицето и от работодателя в съотношението, определено за вноските в ДОО, в избран лично от всяко едно лице универсален пенсионен фонд. Този вид осигуряване дава право на допълнителна пожизнена пенсия, която се получава заедно с пенсията от ДОО. Допълнителното доброволно осигуряване се осъществява от лицензирани пенсионноосигурителни дружества и управляваните от тях доброволни пенсионни фондове. Обхваща осигуряването в доброволен пенсионен фонд чрез вноски от работодател или друг осигурител или чрез лични вноски, плащани месечно или еднократно. Този вид осигуряване дава право на допълнителна пенсия, която се получава отделно и независимо от пенсията от ДОО.

Целта от въвеждането на допълнителното пенсионно осигуряване в България е единствено да се даде допълнителен доход към основната пенсия получавана от ДОО (разходно-покривната система), предвид невъзможността ДОО да гарантира приемлива пенсия на нетрудоспособните и очакваното влошаване на демографските характеристики на нацията. Ето защо, капиталовата система в България може да се определи само като принадлежък към разходно-покривната система, което всъщност, ако използваме метафора, е един вид начин да се сложат два нови крака на счупения стол на пенсионната система. Какви са недостатъците на двата нови пенсионни стълба? Може да се каже, че два са основните недостатъци: това е структурата на системата и регулирането на фондовете (идеята за проблемите и тяхното решение взаимствам от Kotlikoff, 2000²²). Според закона лицата могат да избират пенсионни фондове, където да внасят осигурителните вноски. По този начин се въвежда конкурентна среда

²² Kotlikoff и Jeffrey Sachs предлагат пенсионната система на САЩ да бъде изцяло базирана на капиталовия принцип. Вноските на осигуряващите се ще се инвестират от един посредник в портфолио от активи от цял свят, а не главно в държавни инструменти. Както те я наричат това е Personal Security System.

между фондовете. Дали обаче всъщност това е необходимо когато става въпрос за пенсии? Логиката е следната, всеки фонд ще има свое портфолио от инвестиции, а това означава, че накрая пенсионеращи се от едно поколение, участници в различните фондове ще получават различен доход. Този доход няма да се определя от размера на осигурителните вноски, а ще зависи в голяма степен от случайността, а това ще наруши принципа на справедливостта. Решение би било, ако парите на всички осигуряващи се се инвестират в едно инвестиционно портфолио. НОИ би могло да събира вноските на осигуряващите се и един утвърден посредник, определен с конкурс да инвестира набраните средства. Такъв посредник е възможно да бъде учреден и в рамките на НОИ.

Като втори недостатък на въведената капиталова система в България може да се посочи начина, по който се регулира инвестиционната политика на пенсионните фондове. Кодексът за социалното осигуряване в часта за задължителното допълнително и допълнителното доброволно осигуряване регламентира къде, колко и как пенсионните фондове да инвестират набраните вноски. Законодателят предвижда универсалните и професионални фондове да държат най-малко 50% от своите активи в инструменти издавани и гарантирани от държавата. Само 15% от активите могат да се инвестират извън страната. Фондовете за допълнително доброволно осигуряване са задължени да инвестират поне 30% от своите активи в инструменти гарантирани от държавата и могат да инвестират до 20% извън страната. Ясно е, че с тази регламентация се търси протекция за ресурса на осигурените, но какъв е всъщност резултата. Отнема се възможност на осигурените да получат по-широка диверсификация на портфолиото от инвестиции. Тъй като българския фондов пазар е все още далеч от финансовите пазари на развитите страни, изборът на инвестициите е ограничен. Инвестирането в чужди финансови инструменти би могло да донесе по-голяма доходност, без това автоматично да носи по-висок риск. Изискването фондовете да държат един голям ресурс в държавни инструменти всъщност изкривява донякъде капиталовия характер на системата. При разходно-покривната система осигуряващите правят вноски към държавата (рабира се, условно, тъй като ДОО е разделено от държавата), с изискването фондовете да инвестират в държавни инструменти осигуряващите се дават парите отново на държавата само, че заплащат на фондовете за тази "преводна" функция.

6. Каква трябва да бъде българската пенсионна система (вместо заключение)

Без да твърдя уникалност смятам, че успешната българската пенсионна система, а това е системата, която ще гарантира приемлив и приличен живот за хората в пенсионна възраст, трябва да бъде изградена изцяло на капиталовия принцип.

Капиталовата система предлага по-висока възвращаемост и дава директна връзка между направените вноски и изплащаните пенсии. Запазването на разходно-покривната система единствено отлага решаването на проблемите за бъдещите поколения.

Капиталовата система ще има задължителен характер. Вноските на осигуряващите се ще се акумулират в осигурителния институт и инвестират от един фонд. Този фонд може да се създаде в рамките на осигурителния институт или да се назначи чрез конкурс външен утвърден посредник. Трябва да се даде по-голяма възможност да се правят инвестиции в инструменти от извън България. Това би повишило доходността на инвестициите и възможността за диверсификация. В тази нова система вноските за нетрудоспособните, инвалидите ще се плащат от държавата.

Резонен е въпроса как може да се направи практически тази реформа. Вариантът за приложение на реформата би бил по-благоприятен, ако това бе направено още през 98 година. Сега, пенсионните фондове вече са създадени и би било трудно те да се закриват. Възможните промени, които остават са: първо, да се "закрие" разходно-покривната система и второ, да се даде възможност на пенсионните фондове да правят повече инвестиции в чужбина.

Дали днешните млади-утрешните пенсионери ще живеят по-добре в България зависи от тях. Те имат силата и предимството да бъдат млади. Те са тези, които трябва да решат каква пенсионна система да се изгради така, че да живеят по-добре те, а и техните деца. Дискусията за пенсионната система на България е отворена и трябва да продължава.

Библиография

Borsch-Supan, A.H. and C. Wilke (2003), The German public pension system: how it was, how it will be, NBER papers on Retirement research center projects.

Bourguignon, F. and C. Morrisson (2002), Data sources for inequality among world citizens: 1820-1992, *American Economic Review*, Vol. **92**.

Corsetti, G and K. Schmidt-Hebbel (1995), Pension reform and growth, policy research working paper No.1471, World bank.

Deutsche bank (2002), Pension reforms in the large accession countries, Deutsche bank research website.

Disney, R. (1999), Notional accounts as a pension reform strategy: an evaluation, discussion paper No.9928, World bank.

Falkinger, J. (2001), Lecture notes on pension finance, University of Zurich, can be found at: www.wwi.unizh.ch/teaching/w0304/lectures/292_pensionfinance_03.php

Kotlikoff, L. (1999), The World bank's approach and the right approach to pension reform, mimeo, Boston University, can be found at the author's page: <http://econ.bu.edu/kotlikoff/>.

Kotikoff, L. (2000), The right and wrong ways to reform pensions in Russia, mimeo, Boston University, can be found at the author's page: <http://econ.bu.edu/kotlikoff/>.

Legros, F. (2001), Has Bismarck been sunk?, La letter du centre d'etudes prospectives et d'informations internationales, No. **201**.

Modigliani, F. and R. Brumberg (1954), Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. In: Kurihara, K.K (ed.): *Post-Keynesian Economics*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.

Samuelson, P.A. (1958), An exact consumption-loan model of interest with or without the social contrivance of money, *Journal of Political Economy* **66**.

Tafrađjiyski, B., Loukanova, P., Shopov, G. and D. Staykova (2000), The pension reform in Bulgaria-two years after the start, An international workshop population, labour market, pension and quality of life in transition countries.

Tversky, A. and D. Kahneman (1973), Availability: a heuristic for judging frequency and probability, *Cognitive psychology* **5**.

Кодекс за социалното осигуряване, може да се види на www.lex.bg

Национален Статистически Институт: www.nsi.bg

Национален Осигурителен Институт: www.nssi.bg

Световна банка: www.worldbank.org